

XAVIER BELLÉS

Director de l'Institut de Biologia Evolutiva de Barcelona i adaptador del *Bestiari*

«PER A ENTENDRE COM VEIEM ELS ANIMALS AVUI DIA, ÉS IMPORTANT ENTENDRE COM ES VEIEN EN EL PASSAT»

Michele Catanzaro

Des de les faules d'Isop fins als dibuixos animats de Disney, els animals sempre s'han fet servir per donar lliçons morals. Tenen un fonament científic les associacions entre animals i preceptes? Aquestes interpretacions persisteixen en l'imaginari encara avui, en l'època de la zoologia científica? Com ha canviat la nostra manera de descriure els altres animals? I la nostra relació amb ells? Parlem de tot això amb Xavier Bellés, entomòleg i director de l'Institut de Biologia Evolutiva (CSIC-UPF) de Barcelona. Bellés ha adaptat al català modern el *Bestiari* («Monografies Mètode», 2010), una de les obres que més han contribuït a consolidar l'imaginari que envolta els animals.

Com neix el seu interès pels bestiaris?

Tot i que sóc biòleg, el meu interès no ve tant de la biologia com de la curiositat per la història medieval. Sóc aficionat a la història i em fascina l'home medieval. En veure les representacions d'animals a les esglésies romàniques, als absis i als portals, em vaig preguntar com l'home medieval devia veure els animals. Això m'ha portat a interessar-me pels bestiaris medievals.

Què ens aporta avui dia conèixer la visió dels animals que tenien els homes medievals?

Ens aporta una lliçó sobre com ha evolucionat el coneixement del món animal. Per entendre bé una idea és interessant saber com s'ha desenvolupat. Els homes medievals veien en un animal un símbol, no el veien com un objecte, capaç de bellugar-se i de fer determinades accions: quan veien un colom, hi veien el símbol de Jesucrist. Això ens permet entendre el gran canvi esdevingut al Renaixement: l'animal ja no es veu com un símbol, sinó com una màquina. En la Il·lustració, el regne animal es veu com un món de formes —no de símbols— que es pot ordenar a través de la classificació. Finalment, en èpoques més modernes aparei-

xen l'evolució i la selecció natural. Entendre com els medievals veien els animals ens permet reconstruir aquest llarg camí.

En aquest acostament a la visió medieval, què li ha sorprès més?

El que més sorprèn és la ingenuïtat, la fe cega amb què es creia que els animals estaven al món com a missatges de la divinitat per als humans. Després d'haver llegit molts bestiaris i vist molts frescos i portalades, encara em sorprèn que, quan un home medieval veia un colom, no veia un animal, sinó la imatge de Déu. També em sorprèn com es creien un munt d'històries sobre els animals absolutament innatursals, imaginàries.

Quins són els trets que defineixen un bestiar?

Un bestiar és un llibre d'animals que utilitza els coneixements sobre els éssers vius per treure lliçons morals. Sempre té dues parts: una d'història natural, normalment molt tergiversada, i una de moral, que treu una lliçó moral a partir de la part d'història natural.

Era un llibre important a l'Edat Mitjana?

Diuen que els bestiaris eren els llibres més llegits després de la Bíblia. Els escolars i eclesiàstics se'ls sabien de memòria. Totes les parròquies i les famílies nobles en tenien còpies. Era un llibre de referència, perquè conjugava coneixements naturals i morals.

Hi ha alguna raó per la qual des de sempre el món dels animals s'adiu amb l'ensenyament moral? Penso, per exemple, en les faules d'Isop.

Aquest acoblament està molt arrelat a la saviesa popular. Les faules són un bon exemple, però també es poden esmentar els refranys. Una lliçó moral a seques pot ser difícil de pair. Al contrari, els animals són un vehicle perquè l'ensenyament entri de manera més

**«ELS BESTIARIS EREN ELS
LLIBRES MÉS LLEGITS
DESPRÉS DE LA BÍBLIA.
ERA UN LLIBRE DE
REFERÈNCIA, PERQUÈ
CONJUGAVA CONEIXEMENTS
NATURALS I MORALS»**

amable. M'imagino els feligresos d'una església romànica del Pirineu, fa mil anys: no devien tenir una gran cultura, calia utilitzar imatges –com les de les portades i dels frescos– i un llenguatge que fes fluir un missatge, que a més a més solia ser duríssim.

Quins antecedents literaris tenen els bestiaris catalans de l'Edat Mitjana?

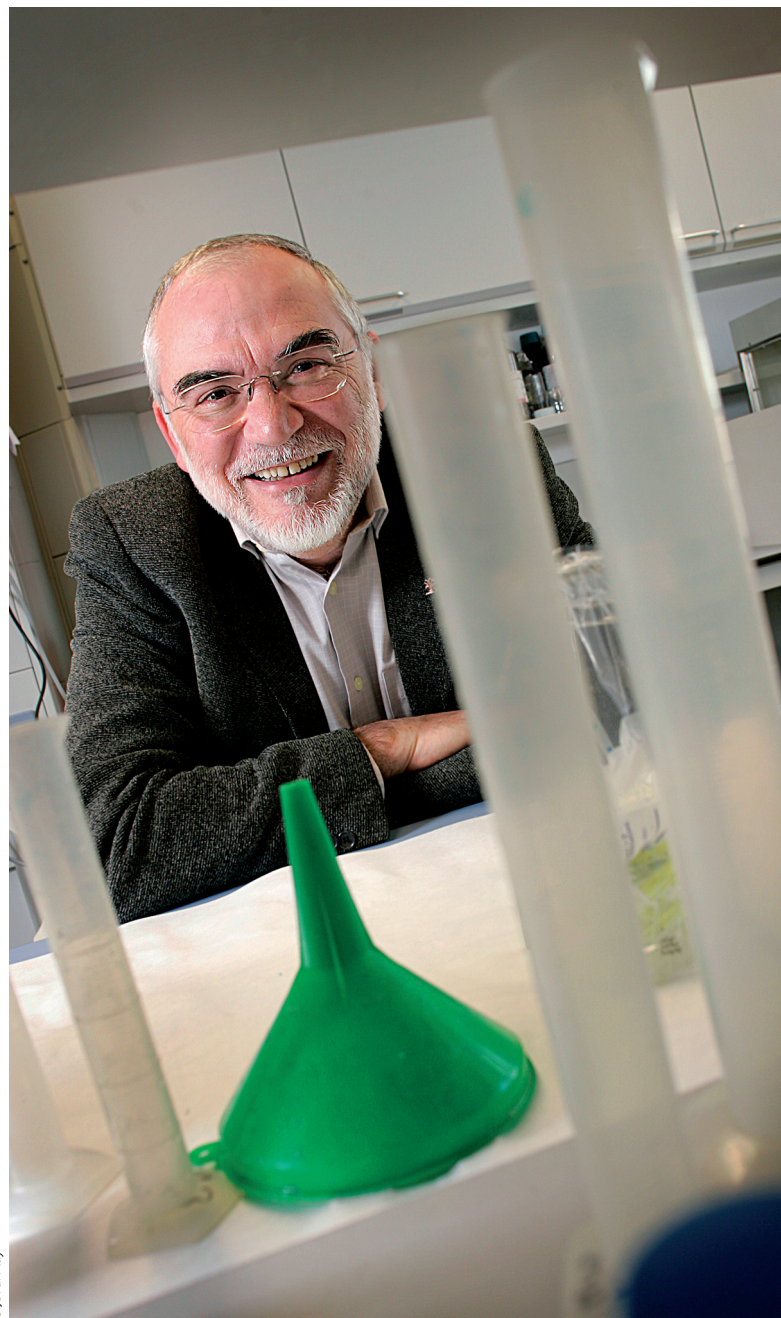
És una història llarga. El segle III aC, a Alexandria, un autor anònim escriu el *Physiologus*, una obra que conjumina la descripció d'animals amb lliçons morals. Al segle XI, es redescobreix aquest llibre i es transforma en el *Bestiari*. S'augmenta el nombre d'animals, de 50 a 150 o fins i tot 200, s'afegeixen o s'inventen nous animals i noves interpretacions morals. Cada país crea la seva pròpia variant d'aquest model. A Itàlia, s'escriu el *Bestiari toscà*, caracteritzat per donar molt de pes a l'ensenyament moral. Tots els bestiaris catalans, redactats en els segles XIV i XV, deriven del model toscà.

Quina és la raó d'aquesta connexió amb Itàlia?

Hi ha molt intercanvi comercial entre Catalunya i Itàlia. Però és cert que també hi havia relacions amb França, i tanmateix es prefereixen els models italians als francesos. Crec que això revela una raó més profunda. El *Bestiari toscà* és molt pietós, mentre que els bestiaris francesos més tardans arriben a ser fins i tot frívols. Aquesta raó religiosa influeix més que les geopolítiques, ja que encaixa més amb la idiosincràsia de Catalunya en l'època.

Quines característiques té un bestiari típic d'aquesta època? És un catàleg d'animals prou complet? Quin nivell científic té?

Un bestiari mitjà tindria uns 50 o 100 animals, la majoria familiars al lector: tots els animals domèstics (l'ase, la vaca, el colom, les abelles, el gos...), alguns exòtics (el cocodril, per exemple) i animals imaginaris, però que la gent es pensava que eren reals (l'unicorn, el drac, el fènix...). Quasi tots són quadrúpedes terrestres; hi ha força ocells (l'àguila, el colom, la grua, el pelicà...) i pocs peixos. Naturalment, barregen els peixos amb els mamífers marins. Per exemple la balena i la sardina són ambdós peixos, segons aquests llibres. Els bestiaris són molt semblants entre si, és insòlit trobar versions especialment originals. La part moral es fonamenta en les escriptures i en les ensenyances dels pares de l'Església. La part naturalista té fonts com ara la història natural de Plini el Vell o el llibre d'animals d'Elià. Normalment és una descripció molt poc científica, fonamentada a copiar Plini o Elià, sense comprovar si el que deien era veritat. Al seu torn, tampoc aquests autors comprovaven el que escriven: més aviat recopilaven tots els testimonis –i les

«LA FEINA DELS CIENTÍFICS HA DE SER MOLT ESPECIALITZADA. PERÒ ET PORTA A VEURE UN MÓN CADA VEGADA MÉS REDUÏT. COMPAGINAR LA CIÈNCIA AMB INQUIETUDS HUMANISTES AMPLIA MOLTÍSSIM LA FINESTRA DES D'ON VEUS EL MÓN»

fantasies— que explicava la gent. En tot cas, també hi ha descripcions bastant acurades. Per exemple, l'estruc se sol descriure com un ocell que té ales però no pot volar, que té peus de camell, que pon els ous a terra i no se'n cuida fins que neixen els pollets. Efectivament, l'estruc no vola, té potes amb dos dits i és cert que deixa els ous a la sorra i no els cova contínuament.

Què pesa més: la descripció científica o l'ensenyament ètic?

Sense dubte, el que pesa més és la lliçó moral. Tot està fet a mida d'aquest ensenyament. Els animals i les històries es trien en funció d'això. Si la realitat no s'adapta a la lliçó moral, es modifica i s'inventa. Es diu que el gos és lladre, encara que en realitat no ho sigui, per dir al lector: no robis, no siguis com un gos. Un bestiarí no deixa de ser un sermonari, una eina perquè els mossens puguin fer sermons.

Però els lectors s'ho creien tot?

Jo crec que els feligresos sí que s'ho creien. L'home medieval estava aclaparat per la por d'anar a l'infern: allò que li deia el mossèn, s'ho creia. Però no estic segur que el mateix mossèn, que era més instruït, s'ho cregués al peu de la lletra. Per altra banda, hi ha exemples de gran credulitat: Joan I es va gastar una fortuna per aconseguir banyes d'unicorn. Les feia servir per fer amulets i en posava trossets a les copes, contra les metzines.

Els animals fantàstics es fonamentaven en alguna observació real?

Molts són deformacions d'animals reals. Quan Marco Polo veu un rinoceront, no dubta a identificar-lo com un unicorn. Per altra banda, les banyes que es conserven als museus, classificades com a banyes d'unicorn, solen ser de narval.

Quin és el paper de les imatges als bestiaris?

Com en el cas de les portades i dels capitells de les esglésies, les imatges transmeten el missatge. A part dels eclesiàstics i alguns nobles, els medievals no sabien escriure: per això les imatges eren importants. La finalitat de les imatges dels bestiaris no és la descripció zoològica, sinó representar una escena, descriure una història. Per exemple, al bestiarí es diu que la hiena menja cadàvers: la imatge que sol acompanyar aquesta descripció no és el retrat d'una hiena, sinó una representació de

l'animal que s'abraona sobre una caixa de mort i devora el pobre difunt. Algunes representacions són com còmics, expliquen tota una història. Per exemple, es representa un gos amb un tros de carn a la boca, que passa per un pont: en veure el seu reflex al riu, deixa anar la carn que porta a la boca, i la llença al riu per agafar el tros que li sembla més gros. Una altra cosa graciosa és que els il·lustradors s'atreveixen a representar animals que no han vist mai. A l'hora de dibuixar el cocodril, per exemple, es basen en el text: quadrúpede amb pell dura, espines, urpes, boca grossa... Al dibuix surten uns monstres irrecognoscibles.

Quines són les particularitats dels bestiaris catalans?

L'any 1963, Saverio Panunzio va publicar per a l'editorial Barcino una obra cabdal, on descriu tots els bestiaris conservats a Catalunya. Entre ells, n'hi ha dos amb un

text molt complet —la base de la meua adaptació— i un amb imatges. Aquest darrer em va cridar molt l'atenció. Vaig anar a la Biblioteca de Catalunya i me'l van ensenyar. És molt emocionant tenir a les mans un objecte de fa Cin-cents anys. És un llibre petit, modest, de paper, amb cobertes de pergami flexible. Em vaig imaginar el mossèn del monestir de Ripoll que n'era el propietari, amb aquest mateix llibre a la mà, pensant en la manera com utilitzar aquelles imatges per impressionar els seus feligresos. Llavors —fa ja quinze anys— vaig pensar que això s'havia

de posar a l'abast de la gent: és un text que et dona una idea molt clara de la manera com pensaven els homes i les dones de l'Edat Mitjana. Però, per aprofitar la lectura, s'havia d'escriure d'una manera que fos més amable, més fàcil de llegir. Vaig continuar interessat en els bestiaris, però aquest procés d'adaptació no es va dur a terme fins que, fa un parell d'anys, en Martí [Domínguez, director de MÈTODE] no em va convidar a fer-ho.

Quins són els reptes d'adaptar a l'idioma modern un text medieval?

El repte principal és posar-ho en un llenguatge fàcil de llegir, però a la vegada respectar l'estil i l'esperit de l'original. El lector no s'hauria d'adonar massa que està llegint una versió modificada. S'ha de posar la sintaxi moderna, però amb el mínim de manipulació. Quan hi ha arcaïsmes que ja no s'usen gens, cal triar paraules actuals. Però s'han d'evitar els neologismes, que no es-

taven inventats a l'Edat Mitjana. Per exemple, quan es parla de l'elefant, es diu que aquest animal no pot plegar els genolls. Llavors, quan dorm es recolza en un arbre amb les potes rectes. Els caçadores serren l'arbre, l'elefant cau i és incapaç d'aixecar-se. La lliçó és que no t'has de recolzar en el pecat. El text original diu que l'elefant no té *juntures*. La paraula més escaient seria *articulacions*, però un medieval mai la faria servir: ja que *juntures* s'entén, la vaig deixar tal qual.

Com s'articulen la seva feina de científic i els seus interessos humanistes?

Per mi, és un goig poder tenir inquietuds que van més enllà de la ciència. La feina dels científics ha de ser molt especialitzada, si no, no pots progressar. Però et porta a veure un món cada vegada més reduït. Compaginar la ciència amb inquietuds humanistes amplia moltíssim la finestra des d'on veus el món. A més, aquests interessos no estan tan deslligats: entendre l'evolució d'una idea t'ajuda molt a entendre l'estat dels coneixements d'avui dia.

Com es passa dels bestiaris a una literatura cada vegada més científica? Com es converteixen els animals de símbols a objectes naturals?

Aquest canvi és el que més em fascina. Es produeix al Renaixement, però els primers passos es mouen als segles XIII i XIV, quan apareixen individus que comencen a qüestionar fets establerts. Un exemple molt bonic és Albert el Gran, que va escriure molt sobre animals. Els bestiaris antics deien que l'estruç menjava ferro: de fet, sovint aquest ocell es representava amb una ferradura de cavall a la boca. Albert diu que l'estruç no en menja. Per què? Perquè ell li n'ha donat i no n'ha menjat. Això que sembla tan trivial és una revolució: es tracta d'un experiment. Roger Bacon diu que la sang del cabrit no trenca el diamant, com s'havia cregut durant segles. Per què? Perquè ell ho ha provat. Al segle XIII comencen a aparèixer grans enciclopèdies, on es barregen observacions certes i falses. Tomàs d'Aquino, deixeble d'Albert el Gran, posa punt final a l'al·legorisme de l'Edat Mitjana: afirma que els fets espirituals es poden interpretar en termes al·legòrics, però els fets naturals són el que són, no s'han d'interpretar

com a símbols. Als segles XIV i XV les enciclopèdies es tornen més serioses. Finalment, al Renaixement es redescobreix Aristòtil, que havia dit moltes veritats sobre els animals. Però el gran canvi és l'experimentació: no creure's que hi ha peixos que volen, sinó anar a la platja per veure'ls.

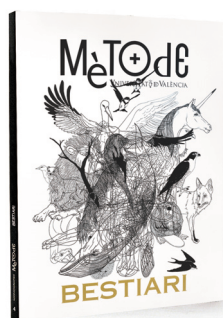
Què en queda avui dia, d'aquesta associació entre animals i símbols? Alguns documentals d'animals en semblen impregnats...

Aquesta associació és molt present a la cultura popular: molts mites perviuen, les dites i els refranys els reforcen. En castellà encara es diu «*cría cuervos y te sacarán los ojos*»: que el corb sigui un animal dolent ve directament del bestiar. Però això és fals: el corb té mala premsa i el colom bona, i resulta que el corb és un animal fidel i el colom no gaire. Avui dia ho sabem, però encara veiem el colom com a símbol de la pau i al corb com un símbol del mal. És un atavisme que perviu des del segle III abans de Crist. Tot l'imaginari de la casa Disney es fonamenta en simbolismes d'aquest tipus: el corb i el llop continuen sent els dolents. A més, aquests missatges es dirigeixen a nens i nenes, que són molt sensibles i permeables, i que acaben empassant-s'ho.

Potser és temps de canviar la nostra relació amb els animals, també a nivell simbòlic?

Un dels drames de la biodiversitat és el domini del punt de vista judeocristià. El Gènesi diu clarament que els animals foren creats per Déu perquè estiguessin al servei de l'ésser humà. Qualsevol actuació forassenyada que els humans facin contra els altres animals, des del cim de la piràmide en la qual se senten enaltits, es considera justificada. Però hi ha molta reflexió per fer sobre els drets dels animals. No només des de la filosofia, sinó també des de la ciència bàsica. Per exemple, avui podem saber molt sobre la percepció del dolor. Sabem quins són els transmissors que senyalitzen les vies del dolor. Es pot saber per via bioquímica o molecular si li estàs activant a un cuc o a un gos les vies del dolor: no cal que t'ho digui verbalment. En aquests temes, hi ha molta feina per fer. ☺

Michele Catanzaro. Doctor en Física i periodista científic (Barcelona).

Bestiari. Bestiari català

Introducció i adaptació de Xavier Bellés

Il·lustracions de Moisés Mahiques.
Mètode. València, 2010. 96 pàgines.

El 2010 es va celebrar l'Any Internacional de la Biodiversitat. Amb aquest motiu, la col·lecció «Monografies Mètode» va voler recuperar la visió de la natura que recollien els bestiaris medievals. Unes obres que ens descobreixen tota una manera d'entendre el món, a través de les descripcions d'animals coneguts i mítics i de les lliçons morals que els autors n'extreien. En aquesta edició, es presenta el *Bestiari català* adaptat al català modern per Xavier Bellés. Una obra acompanyada amb il·lustracions de l'artista valencià Moisés Mahiques, que realitza una interessant revisió de la iconografia medieval.